

Дочірнє підприємство
«КИЇВСЬКИЙ ХОРЕОГРАФІЧНИЙ КОЛЕДЖ»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор коледжу

Д.С. Кайгородов

2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ГРИМ І ВІЗАЖ»
для здобувачів вищої освіти

Галузь знань	02	Культура і мистецтво
Спеціальність:	024	Хореографія
Освітній рівень:		перший (бакалаврський)
Освітня програма:		Хореографія
Вид дисципліни:		цикл професійної підготовки
Форми навчання:		денна/заочна
Кількість кредитів ECTS:	2	
Мова викладання:		державна
Форма підсумкового контролю:		залік

Київ-2020

Робоча програма «ГРИМ І ВІЗАЖ» дисципліна для студентів за напрямом підготовки 02 «Культура і мистецтво», спеціальністю 024 «Хореографія»

Розробник:

Косова Тетяна Володимирівна, викладач;

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри хореографії

Протокол від « 5 » жовтня 2020 року № 2

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів — 2	Професійна	
Розділів — 2	Рік підготовки: 4-й	
Загальна кількість годин — 60	Семестр: VII	
	Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних — 3 самостійної роботи студента — 4	10 год.	6 год.
	Практичні (год.)	
	8 год.	2 год.
	Самостійна робота (год.)	
	42 год.	52 год.
	Вид контролю:	
	VII сем. залік	VII сем. залік

2. АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна включена до навчального плану підготовки бакалаврів та є частиною циклу професійної підготовки, а також має міждисциплінарний характер, утворюючи сталі зв'язки з іншими фаховими дисциплінами. «Основи акторської майстерності», «Історія театру», «Історія хореографічного мистецтва», «Народно-сценічний танець».

Метою викладання навчальної дисципліни «Грим і візаж» є виховати у студента як всебічно розвинену творчу особистість, професіонала, що володіє умінням втілювати характер сценічного персонажа засобами гриму. Провести історичний огляд розвитку гримувального мистецтва; звернуть увагу студентів на значність гримування як засіб творчого розкриття та формування сценічного образу вистави що допомагає донести до глядачів ідейно-художній задум номера, продюсера, режисера, візажиста; знайомство з основних правилами та прийомами техніки гримування; знайомство з методикою роботи над створенням сценічного образу засобами гримування; розкриття творчих та естетичних можливостей студентів, розвиток смаку, почуття міри, фантазії.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Грим і візаж» є:

Ознайомити студента із теоретичним матеріалом навчальної дисципліни «Грим і візаж»;

- Сприяти опануванню основними прийомами нанесення гриму на обличчя;
- Навчити створювати грим сценічного персонажа відповідно до жанру, стилістики та ідейно-художнього задуму;
- Дотримування правил гримування перед та після процесу його закінчення;
- Наочне знайомство та практичне засвоєння різних схем гриму;
- Самостійна розробка ескізів майбутнього гриму та створення сценічного гриму зі стилем, жанром та характером вистави;
- Навчити самостійно відбирати засоби виконання гриму.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні знати:

- специфіку та методи роботи при гримуванні, гігієну гриму, технічні засоби в гримуванні, прийоми живописного та скульптурно - об'ємного гримування, як використовувати світлотінь, чим відрізняються теплі та холодні тони, форму та пропорції тіла та обличчя, ескіз, різні схеми гриму.

- **вміти:** виконувати різні схеми гриму та володіти прийомами створення сценічного образу за допомогою гриму ; самостійно розробляти ескізи майбутнього гриму, самостійно відбирати засоби виконання гриму, навчитися гримувати не тільки себе, а й інших.

- Історію виникнення та розвитку мистецтва гриму;
- Анатомію людського обличчя;
- Технічні прийоми нанесення гриму;
- Технічні засоби гримування.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Грим і візаж» студент повинен уміти:

- Працювати з літературним матеріалом як основою для створення майбутнього образу засобами гриму;
- Створювати грим сценічного героя відповідно до його характеру;
- Володіти технічними засобами гримування та технічними прийомами нанесення гриму.

Результатами (компетенціями) вивчення дисципліни є:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- Здатність і готовність до особистого розвитку, бажання досягати успіху;
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- Уміння аргументувати власну позицію;
- Здатність застосовувати на практиці знання, навички та уміння, набуті у результаті навчання;
- Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня.

3. КОМПЕТЕНТНОСТІ

Фахові компетентності (ФК)	ФК3. Здатність застосовувати теорію та сучасні практики хореографічного мистецтва, усвідомлення його як специфічного творчого відображення дійсності, проектування художньої реальності в хореографічних образах.
ПРН 7. Знати і розуміти історію мистецтв на рівні, необхідному для застосування виразально-зображальних засобів відповідно до стилю, виду, жанру хореографічного проекту. ПРН 19. Знаходити оптимальні виконавські прийоми для втілення хореографічного образу. ПРН 20. Вдосконалювати виконавські навички і прийоми в процесі підготовки та участі у фестивалях і конкурсах.	

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАННЯ

Назви тем	Розподіл по годинах							
	Денна форма				Заочна форма			
	Всього	п.	л.	с. р.	всього	п.	л.	с. р.
Розділ 1. Історія косметики та гриму								
Тема 1.1 Косметика як засіб вдосконалення зовнішності людини.	3	1	-	2	3	-	1	2
Тема 1.2. Історія виникнення та становлення мистецтва гриму.	3	-	1	2	3	-	1	2
Тема 1.3. Оволодіння основами візажної справи	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 1.4. Оволодіння основами підготовки обличчя до виконання макіяжу.	3	-	1	2	4	-	-	4
Тема 1.5. Оволодіння основними навичками виконання макіяжу.	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 1.6. Оволодіння основними навичками моделювання (корекції) обличчя	3	-	1	2	4	-	-	4
Тема 1.7. Володіння навичками визначення кольоротипів зовнішності	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 1.8. Психологія сприйняття мімічного виразу обличчя	3	-	1	2	3	-	1	2
Розділ 2. Характеристика гримувальних робіт								
Тема 2.1. Анатомічні основи гриму.	3	1	-	2	3	-	1	2
Тема 2.2. Технічні засоби гримування.	3	-	1	2	3	-	1	2
Тема 2.3. Технічні прийоми нанесення гриму.	3	1	-	2	3	-	1	2

Тема 2.4. Підготовка робочого місця і технічних засобів до гримування.	5	-	1	4	4	-	-	4
Тема 2.5. Підготовка обличчя до гримування	5	1	-	4	4	-	-	4
Тема 2.6. Робота над ескізом гриму сценічного героя.	6	-	2	4	5	1	-	4
Тема 2.7. Створення гриму з урахуванням характеру сценічного героя, національних та расових особливостей його зовнішності.	5	1	-	4	5	1	-	4
Тема 2.8. Різновиди фейс-арту, боді-арту та особливості їх виконання	6	-	2	4	4	-	-	4
Всього годин	60	8	10	42	60	2	6	52

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ КОСМЕТИКИ ТА ГРИМУ ТА ВІЗАЖУ.

Тема 1. 1. Косметика як засіб вдосконалення зовнішності людини.

Історія косметики (Єгипет, Стародавня Греція, Римська Імперія, косметика від Середньовіччя до нашого часу. Необхідність використання косметичних засобів у житті людини. Зміна технології виготовлення косметичних засобів відносно історичних етапів розвитку суспільства. Поділ косметичних засобів за М.Фрідманом).

Тема 1.2. Історія виникнення та становлення мистецтва гриму.

Необхідність використання фарб для розпису тіла у побутовому житті у різні періоди історичного розвитку людського суспільства. Де і коли зародилося мистецтво гриму. Грим у театрах Стародавньої Греції. Канони гриму у театрах країн Сходу (Китай, Японія, Індія і т.д.) Грим у «Комедії дель арте». Реформа Франсуа Гальма. Роль К. С. Станіславського у розвитку мистецтва гриму.

Тема 1.3. Оволодіння основами візажної справи

Макіяж у системі художнього декорування обличчя та тіла. Основні поняття про косметику та макіяж. Історія розвитку косметики в різні історичні епохи. Організація робочого місця візажиста.

Основні поняття по інструмент, пристосування. Будова, призначення інструменту. Санітарно-гігієнічні вимоги до інструментів. Правила використання та догляду.

Тема 1.4. Оволодіння основами підготовки обличчя до виконання макіяжу.

Підготовка обличчя до макіяжу. Будова шкіри. Типи шкіри, та її функції. Засоби та методи оздоровлення шкіри та зони декольте. Маски для догляду. Основні правила підготовки обличчя перед виконанням макіяжу Демакіаж, технологія виконання. Визначення типу шкіри клієнта, засоби для демакіажу, тонізування та зволоження (живлення обличчя).

Тема 1.5. Оволодіння основними навичками виконання макіяжу.

Види та класифікація тональних засобів. Техніки виконання макіяжу: суха, жирна, мокра, змішана. Техніка нанесення тональних засобів. Закріплення основи. Локальна корекція. Прийоми послідовного виконання макіяжу: очей, брів, вуст.

Тема 1.6. Оволодіння основними навичками моделювання (корекції) обличчя

Основні правила корекції обличчя. Форми обличчя. Їх різновиди. Поняття про морфологічну корекцію. Корекція обличчя в залежності від форми.

Етапи роботи з клієнтом після демакіажу обличчя Прийоми моделювання форми та лінії брів. Різновиди форм брів. Прийоми моделювання в залежності від різних типів обличчя. Типи очей. Форма повік. Правила корекції очей.

Технологія виконання макіяжу очей. Класифікація декоративної косметики ля очей. Види та форми вуст. Технологія виконання макіяжу вуст.

Тема 1.7. Володіння навичками визначення кольоротипів зовнішності

Кольорометрія в макіяжі. Сезонний поділ за порами року, їх індефікація, диференсація. Визначення кольорових типів. Особливості чотирьох сезонних типів. Поняття про колір. Колір в природі, його властивості кольоровий спектр).

Характеристика макіяжу різних сезонних типів. Визначення кольоротипів в системі «Холодний Теплий напрямок». Кольорова гамма макіяжу сезонних типів. Послідовне виконання макіяжу у обраної кольорової гамми. Визначення кольоротипів за різними схемами.

Тема 1.8. Психологія сприйняття мімічного виразу обличчя

Види макіяжу. Корекція деталей обличчя. Зміна деталей обличчя , в залежності від його призначення. Загальні характеристики базового та денного макіяжу. Виконання вечірнього макіяжу. Форма очей та корекція обличчя у вечірньому макіяжі. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики при виконанні вечірнього макіяжу. Виконання вікового макіяжу. Виконання весільного макіяжу. Форма, корекція у віковому макіяжу, його особливості. Видовищні макіяжі: подіумні, фантазійний, різниця та особливості його виконання. Видовищні макіяжі: подіумний.

Види подіумного макіяжу, в залежності від його призначення , та його особливості. Форма та корекція обличчя у подіумному макіяжі. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики при виконанні подіумного макіяжу. Технологія виконання подіумного макіяжу, схеми нанесення.

Видовищні макіяжі: фантазійний.

Особливості виконання фантазійного макіяжу. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики. Технологія виконання фантазійного макіяжу. Загальні характеристики макіяжу для фото -, теле і відео зйомок. Призначення макіяжу, та його особливості. Виконання макіяжу для фото - , теле - і відео зйомок. Корекція у макіяжу для фото -, теле - і відео зйомок. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики.

РОЗДІЛ 2.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГРИМУВАЛЬНИХ РОБІТ.

Тема 2.1. Анатомічні основи гриму.

Анатомічна основа театрального гриму. Будова черепа (кістки обличчя, кістки черепа). М'язи обличчя (мімічні, жувальні). Шкіра обличчя. Визначення типу і форми обличчя. Основні мімічні композиції.

Тема 2.2. Технічні засоби гримування.

Види інструментів для гримування. Технічні засоби балетного гриму. Правила користування розтушовкою. Правила використання накладки, гуммозу, гримувальних фарб. Порядок одягання перуки, наклеювання вусів, борід, бакенбардів.

Тема 2.3. Технічні прийоми нанесення гриму.

Основні прийоми нанесення театрального гриму (живописний, скульптурно-об'ємний), засоби їх виконання. Підготовка обличчя до накладання гриму. Дотримання основних правил гігієни під час накладання гриму. Правила нанесення рум'ян. Правила нанесення мімічних зморшок, шрамів на обличчя. Зміна форми брів, очей, лоба, носа, щік, підборіддя. Зміна форми обличчя за допомогою живописного прийому гримування.

Тема 2.4. Підготовка робочого місця і технічних засобів до гримування.

Технічне оснащення приміщення для гримування: раковина, мийка, сушка, фен, верхнє і бічне освітлення, стінні шафи для зберігання гримувального приладдя (коробок з гримом, пудри, вазеліну, алігніна, вати, клею для гриму, одеколону, морилки, білил), сейф для зберігання ацетону, бензину. Необхідність дотримання чистоти, щоденне проведення вологого прибирання, дотримання інструкцій з протипожежної безпеки.

Тема 2.5. Підготовка обличчя до гримування.

Підготовка гримування. Прийоми змішування гримувальних фарб. Необхідність підбирати волосся під широку пов'язку та змашувати обличчя вазеліном. Види гримувальних фарб (сухі, рідкі на жировій основі), правила і прийоми їх використання. Правила і порядок зняття гриму.

Тема 2.6. Робота над ескізом гриму сценічного героя.

Ескізування – творчий процес у створенні гриму для сценічного образу. Необхідні етапи створення ескізу: накопичення певного багажу історичних

відомостей, літературних знань, перегляд творів образотворчого мистецтва, що ілюструють висвітлений автором історичний період життя суспільства в цілому і майбутнього героя зокрема, створення анкети сценічного персонажа на основі зібраних даних, замальовка обличчя передбачуваного виконавця ролі з урахуванням рис майбутнього сценічного персонажа.

Тема 2.7. Створення гриму з урахуванням характеру сценічного героя, національних та расових особливостей його зовнішності.

Розподіл роботи з створення гриму на послідовні підготовчі етапи: вивчення літературного твору (п'єси, повісті, роману, сценарію, казки, біографії, мемуарної літератури, листів); відбір текстового матеріалу, що розкриває внутрішній світ персонажу і характер його зовнішності; вивчення епохи, в якій жив і діяв персонаж (стиль костюму і зачіски), знайомство з творами живопису, скульптури та графіки, предметів матеріальної культури, прикладного мистецтва; створення ескізу гриму персонажа на основі малюнка обличчя виконавця ролі; створення гриму майбутнього сценічного героя.

Тема 2.8. Різновиди фейс-арту, боді-арту та особливості їх виконання

Видовищні макіяжі: фейс-арт та боді-арт. Технологія виконання макіяжу фейс-арт .Схеми нанесення. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики. Видовищні макіяжі: боді-арт. Основні вимоги до кольорів та відтінків засобів декоративної косметики. Технологія виконання макіяжу боді-арт.

6. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

При вивченні матеріалу курсу використовуються різні форми занять (семінари, практичні заняття) та методи:

- інтерактивні методи навчання;
- пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний) метод;
- дослідницький;
- пояснювальний метод викладання;
- словесні методи навчання: бесіда, пояснення, лекція;

- наочні методи навчання: ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження.

7. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ:

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1	Знати та володіти особливостями нанесення сценічного гриму	практичні та самостійні заняття	Перевірка практичних завдань, практичний показ	20%
2	Вміти аналізувати та систематизувати теоретичні та практичні навички при опануванні прийомів та методів нанесення гриму.	практичні та самостійні заняття	Перевірка практичних завдань, практичний показ	20%
3	Комунікація. Донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі гриму. Здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію.	практичні та самостійні заняття	Перевірка практичних завдань, практичний показ	30%
4	Автономність та відповідальність Управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах Відповідальність за професійний розвиток окремих осіб та груп осіб Здатність до подальшого навчання з високим рівнем автономності	практичні та самостійні заняття	Перевірка практичних завдань, практичний показ	30%

8. СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ІЗ ПРОГРАМНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ НАВЧАННЯ

Програмні результати навчання, згідно з освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів згаданої навчальної дисципліни, включають:

- використовувати фахову термінологію, обговорювати факти та фахові матеріали зрозумілою і чіткою мовою, застосовувати це в презентаціях, курсових роботах;

- відповідально та свідомо ставитися до виконуваної роботи, самостійно приймати рішення, досягати поставленої мети з дотриманням вимог професійної етики;

- вміти адекватно сприймати критику і знаходити відповідні шляхи реагування на неї, критично оцінювати власну діяльність та її результати;

- вміти адекватно оцінювати нову ситуацію та здійснювати пошук можливостей до адаптації та дії в нових умовах;

- вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми, аналізувати проблемні ситуації й приймати обґрунтовані рішення для їх розв'язання;

- обирати, аналізувати та інтерпретувати художній твір для показу, самостійно обирати критерії для його оцінки;

- вміти здійснювати спілкування в діалоговому режимі з широкою професійною та науковою спільнотою та громадськістю в галузі сценічного мистецтва;

- створювати власний авторський продукт у різних видах і жанрах хореографічного мистецтва з використанням автентичних вітчизняних матеріалів. Вміти відповідними художніми засобами відтворювати креативний задум при реалізації сценічного твору (проекту);

- демонструвати володіння методами виконання фахових дисциплін. Здатність до особистісно-професійного лідерства та успіху;

- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;

- здатність застосовувати на практиці знання, навички та уміння, набуті у результаті навчання;

- вміти аналізувати актуальний стан та тенденції розвитку сучасного мистецтва.
- планування і управління проектами.

9. СХЕМА ФОРМУВАННЯ ОЦІНКИ

9.1. Форми оцінювання здобувачів вищої освіти:

Практичні	Самостійна робота	Залік
40 (максимум)	30 (максимум)	30

Підсумкове оцінювання навчальної дисципліни «Грим і візаж» здійснюється за 100 - бальною шкалою (де 30 балів підсумковий контроль – залік).

Умови допуску до заліку:

- Відсутність заборгованості з практичних занять;
- Позитивні бали за практичні та самостійні роботи.

9.2. Шкала відповідності оцінок (згідно з «Положення про організацію освітнього процесу ДП «Київський хореографічний коледж»)

Сума балів за всі форми навчальної діяльності	Оцінка ЕСТ S	Оцінки за національною шкалою	Оцінки за національною шкалою	
			Для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	Для заліку
90-100	A	5 (відмінно) (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)	5 (відмінно)	зараховано
82-89	B	4 (дуже добре) (вище середнього рівня з кількома помилками)	4 (добре)	
74-81	C	4 (добре) (в загальному вірне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)		

64-73	D	3 (задовільно) (непогано, але зі значною кількістю недоліків)	3 (задовільно)	
60-63	E	3 (достатньо) (виконання задовольняє мінімальним критеріям)		
35-59	FX	2 (незадовільно) з можливістю перездачі	2 (незадовільно)	Не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	2 (незадовільно) з обов'язковим повторним курсом	2 (незадовільно)	

Критерії оцінки знань студентів

«Відмінно» – повна, логічна, аргументована, проілюстрована прикладами відповідь, яка свідчить про самостійність мислення студента, міцне засвоєння ним навчального матеріалу, вміння пов'язати його з практикою, робити узагальнення та висновки. Чітке визначення студентом основних понять і категорій філософії, студент вільно і творчо володіє матеріалом, визначеним програмою, має діалектичне мислення, аргументовано, науково аналізує філософські проблеми, об'єктивно оцінює досягнення філософської науки та її вплив на розвиток та формування світогляду епохи та майбутнього. Вміє використовувати різноманітні джерела знань, вміє застосовувати знання при вирішенні професійних питань. Уміє вдаватися до діалогу, доводити власну громадську та світоглядну позицію. Виконав 100% обсяг самостійної роботи. Брав участь у семінарах, підготував і захистив реферат. За підсумками тестування правильно відповідає на 90 – 100% питань.

«Добре» - студент добре володіє матеріалом, але має незначні ускладнення при відповіді, потребує незначної допомоги викладача при виборі напрямку відповіді та допускає незначні помилки, неточну аргументацію. Оцінювання подій, ідей, досягнень філософської думки більш емоційне, ніж наук. Виконав 100% обсягу самостійної роботи. Брав участь у семінарах, підготував і захистив реферат. За підсумками тестування правильно відповідає на 70 – 89% питань.

«Задовільно» - студент користується лише окремими знаннями

дисципліни, порушує логіку відповіді, відповідь недостатньо самостійна, допускаються суттєві помилки в знаннях та поясненні питань дисципліни, мова спрощена, оцінювання досягнень філософської думки лише емоційне, ніж наукове. Викладач постійно коректує відповідь студента. Студенту важко підтримувати бесіду, не вистачає доказів для обґрунтування власного погляду. Виконав не менше 70% самостійної роботи. За підсумками тестування правильно відповідає 50 -69% питань.

«Незадовільно» - студент не володіє необхідними знаннями, не володіє практичними навичками дисципліни. Виконав менше 50 % самостійної роботи. За підсумками тестування правильно відповідає 0 – 49 % питань.

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бейган М. Грим для театра, кино и телевидения / М.Бейган. – М.: Искусство, 1997. – 354 с.
2. Василько В.С. Про перевтілення в мистецтві актора / В.С. Василько – К.: 1976. – 230 с.
3. Малыгина И. Грим в современном театре / И.Малыгина, Д. Сытников, А. Снижницкий – М.: Искусство, 1963. – 242 с.
4. Попов А.Д. Творческое наследие / А.Д. Попов – М.: 1980. – 420 с.
5. Сыромятникова И. Технология гримма / И. Сыромятникова – М.: Вища школа, 1991. – 225 с.
6. Станіславський К.С. Робота актора над собою / К.С. Станіславський – М.: 1980. – 575 с.
7. Штракин В. Грим. / В. Штракин. – М.: ВТО.: 1971. – 133 с.
8. Чехов М.А. О технике актёра. Учебное пособие / М.А. Чехов – М.: ВТО Артист. Режиссёр. Театр, 2003. – 490 с.

Додаткова література:

1. Жаров М.И. Жизнь, театр, кино: Воспоминания / М.И. Жаров – М.: 1967. – 410 с.

2. Завадский Ю.А. Об искусстве театра / Ю.А. Завадский – М.: 1966. – 320 с.
3. Заславская Л.Н. Актёрские штампы и их преодоление / Л.Н. Заславская – М.: 1988. – 220 с.
4. Попов А.Д. Творческое наследие / А.Д. Попов – М.: 1980. 420 с.